

ДУШАН МАРТИНОВИЋ*

АКТУЕЛНИ ПРОБЛЕМИ АРХЕОГРАФСКИХ, БИБЛИОЛОШКИХ И БИБЛИОГРАФСКИХ ИСТРАЖИВАЊА У ЦРНОЈ ГОРИ

Научно-истраживачком раду у области *археографије*, и сродних дисциплина (палеографије и филологије, текстологије, кодикологије, историје умјетности и књижевности средњег вијека, филигранологије и др. помоћних грана) и у *библиологији* — науци о књизи, што ће рећи — библиотекарству у најширем смислу те ријечи, нити у прошлости, а ни у савременом добу код нас, у Црној Гори, није поклањана одговарајућа пажња.

Црна Гора (или Зета) још у средњем вијеку била је културно развијена. Познато је да је Ћирилско-Методијевска писменост и мисионарство њихових ученика ширењем књиге из Схрида, као средишта „словенске апостолске дјејатељности“, из којег је, како то лапидарно рече својевремено учени Стојан Новаковић „пут водио отворен на три стране, према гушћим масама словенским на Балканском полуострву: преко Скопља к Софији и средишним странама полуострва око Мораве, Вардара и Струме; преко Скадра у Зету...“¹ (курзив наши)

I

На територији данашње Црне Горе, заправо, укрштале су се разне цивилизације и културе, неколико језика и писама, која су остављала трагове кроз писану ријеч. Од краја X до XV вијека, а, разумије се, и доцније, били су познати преписива-

* Др Душан Мартиновић, Централна народна библиотека „Ђурђе Црнојевић“, Цетиње

¹ Ст. Новаковић, *Први основи словенске књижевности међу балканским Словенима. Легенда о Владимиру и Косари (културно-историјске студије)*, — Београд, 1893, стр. 128—129.

чки илуминаторски центри (скрипторији) на Црногорском приморју, у Боки Которској (Когор, Превлака), на подручју Скадарског језера, на тзв. „горицама“ — острвима (Старчево, Морачник, Вешка, Врањина и др.); затим, у сјеверном дијелу Црне Горе (Бијело Поље: црква св. Петра и Павла, манастир Никољцац, тј. запустјели манастир Заступ; Врхобрезнички надомак Пљеваља; потом, манастир Морача и низ других). У поменутих и непоменутих скрипторским радионицама „рукодејлисано“ је више манускрипта од изузетног културно-историјског значаја. Досадашња парцијална проучавања сводила су се поглавито на библиографски схваћеном евидентирању рукописних књига. Од најстаријег пописа 42 књиге Цетињског манастира, што га је сачинио 1593. године епископ игуман Рувим,² који је утолико за науку драгоцјенији јер представља први познати попис једне званичне библиотеке у Црној Гори, која је, узимајући у обзир временску и просторну димензију, по ријечима папског емисара Римске курије Леонардија, који је тада подсјетио Цетиње, била »...La più сорiosa libreria« (солидна библиотека)³, преко покушаја првог научног евидентирања библиотеке истог манастира од стране професора Варшавског универзитета Анджеја Кухарског 1829. године⁴, и каснијих научних и културних посленика, који ће се у овом вијеку бавити пописом рукописане књиге у Црној Гори (Младен Црногорчевић,⁵ Сава Накићеновић⁶, Душан Д. Вуксан⁷ и академици: Ђорђе Сп. Радојичић⁸, Владимир Мошин⁹ и Димитрије Богдановић¹⁰); сви ови пописи, иако драгоцјени за науку, рачунајући и оне које, су правили сарадници Републичког завода за заштиту споменика културе Црне Горе на Цетињу, једва да су на нивоу солидних и потпуних инвентарних прегледа. О томе уосталом свједочи и недавно идентификовање неких изузетних примјерака Подвршке

² Др Душан Ј. Мартиновић, *О неким аспектима заштите старе и ријетке књиге и докумената у Црној Гори*. — Библиографски вјесник, XX/1991, бр. 1, стр. 141.

³ Др Ђорђе Сп. Радојичић, *Библиотека на Цетињу 1638. године*. — Историјски записи, VII/1954, књ. X, св. 1, стр. 238.

⁴ Д. Ј. Мартинови, *op. cit.*

⁵ М. Црногорчевић, *Манастир Савина*. — Београд, 1901.

⁶ С. Накићеновић, *Србуље у Боки*. — Вјесник српске цркве, Београд, XXIX/1924, стр. 421—440; 529—555.

⁷ Д. Д. Вуксан, *Рукописи Пећке патријаршије и Цетињске митрополије*. — П. о. Скопје, 1935, стр. 133—212.

⁸ Ђ. Сп. Радојичић, *Рукописне књиге Св. Троице пљеваљске, манастира Савине, Цетињског манастира, Праквџице*. — Гласник САНУ, 1949, књ. I, св. 1—2, стр. 220—226; Историјски гласник, САН, књ. II, 1951.

⁹ В. Мошин, *Ђирилски рукописи манастира Св. Троице код Пљеваља*. — Историјски записи, XI/1958, св. 1—2, стр. 235—260; Исти, *Ђирилски рукописи манастира Мораче*. — Историјски записи XIII/1960, св. 3, стр. 553—565; Исти, *Ђирилски рукописи у Манастиру Никољцу код Бијелог Поља*. — Историјски записи, XIV/1961, књ. XVIII, св. 4, стр. 681—708.

¹⁰ Д. Богдановић, *Инвентар ђирилских рукописа у Југославији (XI—XVII века)*, САНУ. — Београд 1983.

збирке код Бијелог Поља,¹¹ међу којима се налази и толико значајно *Дивошево јеванђеље* из XIV в. откривено 60-тих година.¹²

На основу урађених пописа закључује се да је Црна Гора посједник релативно бројних и значајних уникатних рукописних књига. Има их око 330, старих и млађих. Знатан дио ове драгоцене књижевне грађе и веома значајних покретних споменика културе, мало је и недовољно проучен. Не зна му се ни поријекло. Очито, нијесу морали настати у некадашњим црногорским скрипторијама, па је неизвјесно колико је њих везано за књижевну традицију средњовјековне Зете. Биће да су многе од њих донесене са стране, из разних српских, македонских и других словенских крајева у вријеме миграционих кретања и бјеганија испред турске инвазије. Похрањиване су у сигурнијим, забитијим мјестима. На жалост, ови фондови су, мање-више, мртви за науку, јер нијесу археографски описани. Уз то, пријети им стална опасност од отуђивања и уништавања, поготову у ратним условима какве данас имамо, због њихове слабе физичке заштите, недовољне примјене техничко-заштитних мјера и у цјелини недовољне биге друштва за ову изузетну значајну културну баштину. На потребу евидентирања, проучавања и заштите старе и ријетке књиге и по професионалној дужности и по научној савјести више пута смо указивали,¹³ између осталог и на неким скуповима организованим у ЦАНУ.¹⁴

Када се говори о рукописној књизи црногорске (зетске) провенијенције, оној књизи, дакле, насталој на тлу Црне Горе у поменутих скрипторијама, треба имати у виду да су се стицајем неповољних друштвено-историјских околности многи прворазредни споменици те врсте нашли изван граница црногорских: *Понтификал Которске бискупије (1090—1123)* налази се у Библиотеци Академије наука у Санкт-Петербургу,¹⁵ *Мирослављево јеванђеље* из XII в.¹⁶ настало, по свему судећи, у Бијелом Пољу, чува се у Народном музеју у Београду; *Иловичка крмчија* преписана у св. Арханђелу на Превлаци 1262. године, сада је у власништву ХАЗУ у Загребу; *Вуканово јеванђеље*, с

¹¹ Н. Синдик, К. Мано — Зиси, *Најстарије књиге из цркве св. Николе у Подврху*. — Библиографски вјесник, XIII/1985, бр. 3, стр. 331—334.

¹² Ј. Ђурић, Р. Иванишевић, *Јеванђеље Дивоша Тихорадића*. — Зборник радова Византолошког института, књ. 7, Београд 1961, стр. 153—160.

¹³ Уп. Д. Ј. Мартиновић, *op. cit.*, стр. 137—154.

¹⁴ У саопштењу на научном скупу о покретним споменицима културе, одржаном 27. маја 1986; *Стање, улога и развој науке у Црној Гори*, књ. 14, Титоград, 1985, стр. 315—320.

¹⁵ Д. Синдик, *Понтификал Которске бискупије у Лењинграду. Претходно издање*. — Историјски часопис у Београду, 1984, књ. XXXI, стр. 53—66.

¹⁶ *Мирослављево јеванђеље* је још у прошлом вијеку, године 1897. издато фототипски трудом Љубомира Стојановића, док је фототипија *Иловичке крмчије* објављена 1991. под насловом *Законоправило или канонон светога Саве. Иловички препис 1262. године*.

краја XII или с почетка XIII в. се налази у Руској националној библиотеци у Санкт-Петербургу; *Морачка крмчија* из 1252. у Историјском институту у Београду итд. Бројни манускрипти из XIV и XV стољећа настали у приморским и скадарским (зетским) скрипторским радионицама налазе се у разним националним и универзитетским библиотекама Хрватске, Италије, Њемачке и другдје. Укратко, из манастирских библиотека и других црквених објеката, отуђиване су рукописне (и штампане) књиге, које су често до наших дана биле мета и предмет јавних и тајних трговина и шпекулација, крађа, пљачке и других уништавања...¹⁷

Па, ипак, примјерци књига однијети из Црне Горе, правно отуђени као њено власништво, сачувани су за науку. На несрећу многи уникатни примјерци исчезли су и за свагда уништени у ратовима и ратним разарањима.

Када је ријеч о археографским научно-истраживачким пословима, неопходно би било, с тим у вези, радити у два правца: а) извршити опис и обраду јужнословенских ћириличких писаних споменика у Црној Гори; б) сачинити каталог такве грађе у иностранству, наравно оних рукописних књига насталих на тлу црногорском. На тај начин би се идентификовале рукописне књиге домаће провенијенције које заслужују посебан третман и интердисциплинарно проучавање, превасходно оних дисциплина које су у тијесној интеракцији са археографским изучавањима. Тиме ће се, дакако, увелико допринијети освјетљавању важних момената и ликова из националне науке и културе.

Пошто Црна Гора, углавном, нема својих археографа и најсроднијих археографима специјализованих научних кадрова, који се деценијама спремају, па тек онда могу успјешно да се баве аналитичким и синтетичким научно-истраживачким пословима на посебним темама и пројектима који чине вишу фазу и суптилнију форму бављења научним радом ове врсте, Археографском одељењу Народне библиотеке Србије, које има солидну екипу стручњака, нужно је повјерити назначене научне радње. Овај предлог наводим и стога, што смо се током вишегодишње успјешне сарадње двију националних библиотека — Централне народне библиотеке Црне Горе „Ђурђе Црнојевић“ са Цетиња и Народне библиотеке Србије у Београду, увјерили у њихову спремност да се ангажују на потпројекту „Проучавање и заштита ћириличких рукописа и старих штампаних књига на територији Црне Горе“ у оквиру свог, слободно се може рећи, грандиозног пројекта „Заштита и изучавање старе рукописне и штампане ћириличке књиге XIII—XIX века“.¹⁸ Постигли смо своје-

¹⁷ Уп. Д. Ј. Мартиновић, *op. cit.*

¹⁸ Када је у питању методологија рада, у ширем археографском опису, дају се сви уобичајени сегменти: физички опис; писар, мјесто и вријеме настанка; повез и орнаментика; писмо и језик; садржај манускрипта, записи и литература (уп. Љ. Штављанин-Ђорђевић, М. Гроздановић-Пајић, Л. Цернић, *Опис ћириличких рукописа Народне библиотеке*

времено и договор, прецизирајући међусобне обавезе, и започето је истраживање бјелопољске збирке, — али код надлежне Републичке самоуправне заједнице за научне дјелатности није било потребног разумијевања и материјалне подршке.

Упркос томе, из оквира пројекта ЦНБ, прошле године се појавила на свјетлост дана драгоцјена, луксузно опремљена монографија „Бириличке рукописне књиге Цетињског манастира XIV—XVIII вијек“, од аутора Петра Момировића из Новог Сада и Љупке Васиљев из Београда.

Сматрамо реалним, уколико се уваже ови предлози, да ће се у догледно вријеме појавити и још двије-три сличне монографије (Опис рукописа и старих штампаних књига бјелопољске збирке — Подвршке и Никољачке, Опис рукописа и старих штампаних књига св. Тројице пљеваљске, а затим, са идентичним насловом за ћириличку књигу на Црногорском приморју. Посебно наглашавамо потребу да се овом приликом изврши микрофилмовање свих рукописних књига.

Напокон, указујем и на потребу катаголизације и научне археографске обраде богатог фонда латиничке рукописне и штампане књиге,¹⁹ такође важног сегмента нашег културног наслеђа, депонованог у библиотекама Которске бискупије (у цркви св. Еустахија у Доброти) и Фрањевачке библиотеке св. Кларе у Котору.

II

Као што је већ истакнуто, *библиологији* и сродним научним гранама (историји штампарства, библиотекарства, књижарства, библиотекономији итд.) код нас ни у прошлости, нити у саврености није поклањана готово никаква озбиљнија научна опција (изузев у вријеме јубилеја Црнојевића штампарије у minulом вијеку — 1893),^{19a} са изузетком штампарске, књижевне и књижарске дјелатности војводе Божидача Вуковића-Подгоричанина,^{19b} иако Црна Гора има изузетно богату традицију „производње“ књиге. На словенским просторима не постоји ни једна

Србије. Књига прва. — Београд 1986, 470 стр. и Н. Р. Синдик, М. Гроздановић-Пајић, К. Мано-Зиси, *Опис рукописа и старих штампаних књига Библиотеке Српске православне епархије Будимске у Сентандерији*. — Београд — Нови Сад, 1991, 408. стр.)

¹⁹ Фрањевачка библиотека датира од XVI в. Према подацима аустријског научника Ернста Голдшмита 1914. год. имала је 101 инкунабулу у 80 волумена. Данас их има само 50. Иза другог свјетског рата пренесено је 51 у Фрањевачку библиотеку у Дубровнику, гдје се, вјероватно, и данас налазе. (Уп. Д. Мартиновић, *op. cit.*, стр. 128.)

^{19a} Уп. *Прославна споменица четиристогодишњице Ободске штампарије*. Издао Прославни одбор — Цетиње, Државна штампарија 1895.

^{19b} *Штампарска и књижевна дјелатност Божидача Вуковића Подгоричанина*. Црногорска академија наука и умјетности, Музеји и галерије Титограда. Научни скупови. Књига 13. Одјељење умјетности. Књига 4. Радови са научног скупа, Титоград, 29. и 30. септембра 1983. — Титоград 1986.

земља, без обзира на величину територије и број становника ни са приближним бројем издавача и штампара у XV—XVI столећу, као што је случај са Црном Гором.

Црна Гора у данашњим границама је имала читаву плејаду штампара и издавача у XV и XVI вијеку: Шимунa Которанина, Андрију Палташића-Которанина, Ђурђа Црнојевића, Макарија „от Чрније Гори“, Луку Улцињанина, Божидара Вуковића-Подгоричанина, Вићенца Вуковића, Стефана Мартиновића, Јеролима Загуровића-Которанина, Мојсија Будимљанина, Стефана Паштровића, Мелентију Баранина и, јамачно, више анонимних типографа чија се имена нијесу биљежила у колофонима староштампаних књига — инкунабула и палеотипа, јер су се наводила имена само главних штампара.

Ускоро ће се навршити пола миленијума прве штампане јужнословенске ћириличке књиге *Октоих првогласника* из 1493/94. године. Читаву једну деценију говоримо о потреби благовремених припрема за тај велики јубилеј којим би се поносио сваки културни народ, али и не само поносио, него и учинио максималне неопходне напоре за публикување одговарајућих студија, монографија и других трајних обиљежја својим заслужницима — издавачима и штампарима, написао и обзнашио ваљане историје штампарске умјетности, књиге и књигохранилишта... Поставља се, међутим, питање: шта смо ми урадили, и шта нам је чинити у преосталих годину и по дана(!); с каквим ли ћемо „учинком“ прославити велики датум у нашој културној историји?

Што се тиче досадашњих проучавања дјелатности наших старих штампарија, издавача, штампара и староштампаних књига, тај важни научни посао почео је с краја XVIII и освитком XIX вијека. И у овом случају се, међутим, проучавање сводило претежно на библиографску обраду штампаних књига XV и XVI в. и на писање више фрагментарних прилога о појединим питањима везаним за ту тематику. Обично се за ту рану фазу истраживачког рада везују имена: Матије Карамана, Јозефа Добровског, Петра И. Кепена, Лукијана Мушицког, Павела Јозефа Шафарика, Вука Ст. Караџића, Ивана П. Каратајева, Ватрослава Јагића и др.

Како није прилика за подробније освртање на историографију овога питања,²⁰ поменућемо само најважније истраживаче, значајније писце расправа и студија: Илариона Руварца,²¹

²⁰ Види опширно Е. Љ. Немировски, *Октоих првогласник Ђурђа Црнојевића из 1494*. — Цетиње 1987, стр. 9 — 38; Исти, *Црногорска библиографија. Том. I — књ. 1. Издања Ђурђа Црнојевића 1494—1496*. — Цетиње 1989, стр. 35—54.

²¹ И. Руварац, *О Цетињској штампарији пре четири стотине година*. — Глас ЦКА, XI. Београд 1893, 34—37.

Љубомира Стојановића,²² Ђорђа Сп. Радојичића²³ и савременике нам: Дејана Медаковића,²⁴ Катарину Мано-Зиси,²⁵ Лазара Чурчића²⁶ и посебно заслужног Е. Љ. Немировског, који је у издању ЦНБ објавио двије монографске публикације: анекс-студију уз репринт *Октоиха првогласника* и Библиографију *Црнојевића издања 1494—1496. године*,²⁷ завршио рукопис библиографије ћириличких издања у Венецији XVI стољећа²⁸ и привео крају послове на волуминозној монографији о Црнојевића типографији.

Значајни допринос су дали и наши домицилни истраживачи: Филип Радичевић,²⁹ Лазо Томановић,³⁰ Д. Д. Вуксан,³¹ Нико С. Мартиновић,³² Ристо Драгићевић³³ итд.

²² Љуб. Стојановић, *Старе српске штампарије*. — Српски књижевни — Глас СКА, XI, Београд 1893, 34—37.

²³ Ђорђе Сп. Радојичић, *Оштампарији Црнојевића*. — Гласник Скопског научног друштва, 19, 1938, стр. 133—172; Исти, *Белешке о штампаријама у Црној Гори у XV и XVI веку*. — Историјски записи II, 1948, стр. 1—8; Исти, *Слова са Обода*. — Историјски записи, 5, 1950, стр. 23—27; Исти, *Карактер и главни моменти из прошлости старих српских штампарија (XV—XVII века)*. — *Ib idem*, 6, 1950, стр. 255—270; Исти, *Трбник (Молитвеник) из штампарије Црнојевића*. — Библиотекар, Београд 1961, 4, стр. стр. 307—311; Исти, *Још о реконструкцији Црнојевића Трбника 1495. године*. — *Ib idem*, 1964, 3—4, стр. 199—204; Исти, *Археолошки подаци о штампарији Црнојевића*. — Гласник ЦАН, 2, 1950, св. 1, стр. 161; Исти, *Макарије од Црне Горе*. — Биографско-библиографски лексикон југословенских писаца: *Огледна свеска*. — Нови Сад 1962, стр. 15—16; Исти, *Текст из Цветног триода у Молитвенику (Трудбенику) из штампарије Црнојевића (библиографска исправка)*. — Библиографски вјесник, Цетиње, I, 1961, 2—3, стр. 53—56.

²⁴ Д. Медаковић, *Графика српских штампаних књига XV—XVII века*. САН, Посебна издања, Књ. СССIX. Одељење друштвених наука, књ. 29. — Београд 1958.

²⁵ К. Мано-Зиси, *Зборници за пугнике Божидара Вуковића у светлу сачуваних примерака*. — Штампарска и књижевна дјелатност Божидара Вуковића Подгоричанина... , Титоград 1986, стр. 151—179; Иста, *Српске инкунабуле из београдских збирки*. — Археографски прилози, Београд, I, 1979, стр. 189—199.

²⁶ Л. Чурчић, *Псалтир Божидара Вуковића из 1519—1520. године*. — Зборник Матице српске за књижевност и језик, XXII, Нови Сад, 1974, стр. 463—486; Исти, *Неки проблеми прештампаних издања Божидара и Вићенца Вуковића*. — Штампарска и књижевна дјелатност Божидара Вуковића Подгоричанина... , Титоград 1986, стр. 181—194; Исти, *Псалтир из 1569. и Трбник из 1570. Јеролима Загуровића*. — Сусрети библиографа '84, Инђија 1985, стр. 54—73.

²⁷ Евгениј Љвович Немировски, *Октоих првогласник Ђорђа Црнојевића из 1494*, Цетиње 1987, 93 стр.; Исти, *Црногорска библиографија. Том I, књ. 1*. Издања Ђорђа Црнојевића 1494—1496 — Цетиње 1989, 222 стр.

²⁸ Е. Љ. Немировски, *Црногорска библиографија. Том I, књ. 2*. Издања Божидара Вуковића, Вићенца Вуковића, Стевана Мариновића, Јеролима Загуровића, Јакова од камене Реке и др. (у штампани).

²⁹ Ф. Радичевић, *Осмогласник Ђорђа Црнојевића у манастиру Морачи* — Просвјета, 1890, 1—2, стр. 33—34; Исти, *Стара Минеја Божидара Вуковића у Пивском манастиру*. — Јавср Нови Сад, XII/1885, 38, стр. 1211—1213; 39, стр. 1241—1244; Исти, *Полуустав Црквени Божидара Вуковића*. — *Ibidem*, XIV/1887, 36, стр. 575—576; Исти, *Зборник Божидара Вуковића у Бару*. — *Ibidem* XV/1888, 17, стр. 269—270; Исти, *Србуље и старине Пивског манастира*. *Ibidem*, XV/1888, 20, стр. 314—315; Исти,

У вези са досадашњим истраживањима о нашем старом штампарству, штампарима и издавачима и староштампаним књигама, треба констатовати да су била резултат више индивидуалних иницијатива и интересовања појединачна, јер, осим неких покушаја, организованог институционалног и интердисциплинарног рада није било.

Такве покушаје чинила је прије свега национална библиотека Црне Горе. Имајући у виду да о црногорском штампарству и издавачко-штампарској продукцији за временско раздобље од готово пола миленијума нема синтетичких погледа и цјелоовитих монографија (са изузетком докторске дисертације Дејана Медаковића³⁴ и поменутих књига руског библиолога и слависте Немировског); да нема историјских прегледа о издавачима, штампарима; о књижаству; манастирским, народним, школским и специјалним библиотекама, те државној (националној) библиотеци која идуће године навршава стогодишњицу свога постојања, Централна народна библиотека Црне Горе је прије пет година, почетком 1988, понудила један солидно конципирани, довољно разрађени идејни макро-пројекат под називом: „Историјски развој штампарства, библиотекарства и књижаства у Црној Гори“, који је предвиђао седам микро-пројеката, односно књига.³⁵ За рад на неким потпројектима ангажовани су еминентни стручњаци са стране (проф. др Е. Љ. Немировски из Москве и проф. др Борибоје Маринковић из Новог Сада) и неки домаћи научни радници. Међутим, ни овај пројекат није добио подршку надлежног финансијера научних дјелатности, иако, несумњиво,

Одговор на „Још нешто“ о Зборнику Божидара Вуковића. — Ibidem, XV/1888, 22, стр. 34—35; Исти, Барски псалтир Вићенца Вуковића. — Провсвјета, Цетиње, I/1889, IV—V, стр. 132—134; Исти, Осмогласник Ђурђа Црнојевића у манастиру Морача. — Ibidem, II/1890, I—II, стр. 33—34; Исти, Осмогласник Божидара Вуковића у Пивском манастиру. — Ibidem, I/1893, VIII, стр. 279—281; Исти, Триод носни Викентија Вуковића у манастиру Пивском. — Ibidem, III/1893, XI, стр. 411—412 (уп. др Душан Ј. Мартиновић, Филип Радичевић 1839—1917). — У: Портрети II, Цетиње 1987, стр. 69—90.

³⁰ Др Л. Томановић, *О ободско-цетињској штампарији прије четири стотине година. — Глас Црногорца, Цетиње, XXIX/1900, 26, 2—3; Исти, Још о Ободској штампарији. — Записи, Цетиње, VI/1932, књ. XI, св. 1, стр. 46—47.*

³¹ Д. Д. Вуксан, *Преглед штамте у Црној Гори 1834—1934. Цетиње 1934; Исти, Историја србуља манастира Цетињског. — Записи, Цетиње, XII/1939, 2, стр. 93—100.*

³² И. С. Мартиновић, *Стари књижни фонд у Црној Гори. — Старине Црне Горе, Цетиње, I/1963, стр. 7—21.*

³³ Р. Ј. Драгићевић, *Црногорске штампарије (1493—1918). — Историјски записи, Цетиње, 1956, 1—2, стр. 1—141.*

³⁴ Д. Медаковић, *op. cit.*

³⁵ Е. Љ. Немировски, *Црнојевића штампарија (монографија); Д. Ј. Мартиновић, Историја црногорског штампарства; Б. Маринковић, Библиографија о нашем ћириличком штампарству, штампаријама и књигама XV—XVI вијека; Историја манастирских библиотека у Црној Гори; Историја народних и специјалних библиотека у Црној Гори; Државна библиотека у Црној Гори (монографија); Књижаство у Црној Гори.*

назначене области представљају угаоне каменове националне културне историје. (И овај пројекат је одбијен с мотивацијом да ЦНБ није обезбиједила упис код надлежног органа управе у регистар научних институција, као научна јединица!?)

Упркос таквом финансирању и научној политици, захваљујући ентузијазму поменутих научника, објављени су богати извори и опсежна литература о штампаријама, штампарима и књигама XV и XVI вијека из пера проф. Маринковића, који је, иначе, деценијама брижљиво и мукотрпно сабирао библиографску грађу о датој проблематици. Три прве књиге његове петотомне серије, посвећено петстогодишњици прве штампане књиге у Црној Гори, са близу 6.000 јединица, односе се на Црнојевића штампарију, Божидара Вуковића-Подгоричанина, његовог сина Вићенца и њихове сљедбенике: Стефана Мариновића, Јеролима Загуровића-Которанина и др.³⁶ Ускоро ће бити завршена и научна, свеобухватна монографија о Црнојевића типографији са око 1.000 ауторских страница, коју треба финализовати до предстојећег јубилеја. И рукопис „Историја црногорског штампарства 1474—1916. године“ чека на свога издавача (аутор Д. Маргиновић).

Најновијим проучавањем Црнојевића и венецијанских издања увелико је обогаћена наша научна спознаја, између осталог, и у погледу проналажења нових непознатих примјерака, првјенствено у Црној Гори, и у погледу броја на широком географском ареалу. Један непознати примјерак *Октоиха првогласника* Ђурђа Црнојевића пронађен је 1984. године у Цетињском манастиру,³⁷ а неколико егземплара венецијанских издања из XVI в. идентификовани су 1992. у манастирима и црквама Црне Горе, који до сада нијесу нигдје евидентирани (фрагмент од 20 листова *Псалтира* Црнојевића³⁸ са одломком *Псалтира* Вуковићевог из 1520, који је адлигат пронађен у манастиру Никољцу а припадао је цркви св. Петра код Бијелог Поља, затим *Зборник за путнике* Б. Вуковића из 1536. и *Зборник* из 1566. Јакова Осоговца). Та издања су иначе врло ријетка.³⁹

Колико су помјерена научна сазнања о броју примјерака Црнојевића издања и њиховим књигохранилиштима у свијету, најбоље илуструје податак да је Е. Љ. Немировски својим истраживањима увео у научни оптицај 106 примјерака Црнојевића

³⁶ Боривоје Мариновић, *Библиографија о нашем ћириличком штампарству, штампаријама и књигама XV, XVI и XVII столећа: Прва књига: „Мних Макарије от Чрније Гори (XV—XVI)”, Цетиње 1988, 341 стр.; Друга књига: Божидар и Вићенцо Вуковић (XVI), Цетиње 1989, 330 стр.; Трећа књига: Сљедбеници Божидара и Вићенца Вуковића, Цетиње 1989, 344 стр.*

³⁷ Л. Чурчић, *Трећи Осмогласник*. — Цетињски лист, 1984, 25. октобар, стр. 7.

³⁸ Уп. Е. Љ. Немировски, *Запажања о јужнословенским староштампаним књигама*. — Библиографски вјесник, Цетиње, XXI/1992, 1—2, стр. 77—81.

³⁹ Ibidem.

Октоиха првогласника и 36 примјерака *Псалтира*,⁴⁰ док је у нашој историографији било познато „преко десет примјерака“ прве Црнојевића књиге — констатује се у *Историји Црне Горе* из 1970. године.⁴¹

И два научна скупа — један о народним библиотекама,⁴² а друго историјама и манастирским библиотекама,⁴³ одржана 1985. и 1987. године, са којих су резултирала зборници објављених радова у издању ЦНБ, оцијењени су од научне критике као вриједан допринос историји библиотекарства Црне Горе.⁴⁴

Године 1988. организован је међународни научни скуп „Црнојевића штампарија и старо штампарство“ у организацији ЦАНУ и ЦНБ, чији зборник научних радова, на жалост, још увијек није публикован. У међувремену је Јасмина Грковић-Мејдор одбранила у Новом Саду дисертацију на тему „Језик Псалтира из Црнојевића штампарије“, која ће се ускоро појавити из штампе у издању Одбора за обиљежавање 500 година прве ћириличке књиге на словенском југу и новосадског Института за јужнословенске језике на Филозофском факултету.

У току је израда „Лексикона српског штампарства“, на коме ради др Митар Пешикан са групом сарадника. Обрадом су обухваћене књиге из XV—XVII вијека штампане српскохрватским језиком и правописом, намијењене православној цркви и њеним вјерницима. Посебно ће бити обрађена „Црнојевића штампарија — међаш два раздобља“, на чијим општим уводним чланцима раде, поред Пешикана, истакнути српски историчари старог штампарства др Мирослав Пантић, Лазар Чурчић и др Сретен Петковић. Лексикон обухвата и штампарију Божидара Вуковића-Подгоричанина, сина му Вићенца и његове сљедбенике поријеклом из Црне Горе, затим, српске штампарије XV—XVII стољећа. Лексикон приређује Старословенски одбор ЦАНУ.

⁴⁰ Уп. Е. Љ. Немировски: *Црногорска библиографија. Том I — књ. 1. Издања Ђурђа Црнојевића 1494—1496*. Цетиње 1989, стр. 143—148, 173—174.

⁴¹ Димитрије Богдановић, *Црнојевића штампарија*. — У: *Историја Црне Горе*, књига друга, том други, Титоград 1970, стр. 403.

⁴² *150 година народног библиотекарства у Црној Гори, научни скуп 23. и 24. децембра 1985*. Цетиње 1986, 248. стр.

⁴³ *Скрипториј и манастирске библиотеке у Црној Гори. Зборник радова са научног скупа на Цетињу одржаног 26. и 27. октобра 1987. године*. Цетиње 1989, 373. стр.

⁴⁴ Л. Чурчић, *Вредан допринос историји скрипторија и библиотека у Црној Гори*. — Археографски прилози 12, Београд 1990, стр. 349—355; Л. Чурчић, *На путу ка историји библиотекарства у Црној Гори: Научни скуп у Рисну*, 23. и 24. децембра 1985, Цетиње 1986. — Библиографски вјесник, XVI/1987, 2—3, стр. 263—265; Ч. Драшковић, *Скрипторији и манастирске библиотеке у Црној Гори*. Зборник радова, Цетиње, Централна народна библиотека „Ђурђе Црнојевић“, 1989. — Библиографски вјесник, XIX/1990, стр. 1—2, стр. 178—180.

III

Израда опште националне библиографије

1.

У току је израда ретроспективне и текуће библиографије Црне Горе. Започета прије више од једне деценије (године 1979) као дугорочни научно-истраживачки пројекат „Црногорска библиографија 1494—1994. године“, за разлику од сличних пројеката у бившој СФР Југославији и иностранству, има специфична обиљежја: обухвата ауторе са подручја данашње Црне Горе у трајању од пола миленијума, без обзира на њихову националну припадност; све ауторе поријеклом из Црне Горе без обзира на ком језику су издата њихова дјела, као и сва дјела нецрногорских аутора широм свијета чији је предмет Црна Гора и њени житељи, што ће рећи све оно што је написано о Црној Гори било гдје и на макојем језику широм свијета. Специфичност Пројекта је, дакле, за разлику од сличних, и у томе што се и ретроспективна и текућа библиографија раде у континуитету и по најсавременијим међународним стандардима и што обухвата поменуто екстериорично. У томе и јесте јединственост овог пројекта.

И поред озбиљних тешкоћа, финансијских и других, постигнути су вриједни резултати, што се најбоље види из чињенице да су до сада у оквиру ове вишетомне едиције објављене шест књига енциклопедијског формата⁴⁵ и осам посебних издања,⁴⁶ тијесно везаних за Пројекат, што укупно износи 17 књига...

Сем тога завршен је обиман научно-истраживачки рад и већ припремљено за штампу шест-седам рукописа,⁴⁷ чији опсег износи близу 300 штампарских табака.

⁴⁵ Црногорска библиографија, I—1. Издања Ђурђа Црнојевића 1494—1496. Цетиње, 1989, 222. стр.; Црногорска библиографија, I—3. Монографске публикације 1934—1918, Цетиње 1989, 268. стр.; Црногорска библиографија, I—4. Монографске публикације 1919—1944, Цетиње 1990, 298. стр.; Црногорска библиографија, II—1. Серијске публикације 1835—1984, Цетиње 1985, стр. 158; Црногорска библиографија, III—1, Цетиње, 1992, 204. стр., Црногорска библиографија, IV—2, Цетиње 1992.

⁴⁶ Ф. Краузе, Црна Гора. Литература на њемачком језику. Библиографија, Цетиње 1988; К. Спасић, Француска библиографија о Црној Гори 1800—1939, Цетиње 1988; Б. Маринковић, *op. cit.*; П. А. Ровински, Црна Гора у својој прошлости и садашњости, том IV, књ. 1, Цетиње 1991; Ф. Велц, Библиографија Црне Горе 1800—1912, Цетиње 1991; Д. Мартиновић, Црногорска библиографија. Историјски развој, библиографи. Цетиње 1992.

⁴⁷ Е. Љ. Немировски, Црногорска библиографија, I—2. Издања Божидара Вуковића Подгоричанина, Вићенца Вуковића, Стевана Мариновића, Геролима Загуровића и сједбеника; З. Рахункова — М. Рехакова, Библиографија о Црној Гори на чешком језику 1801—1991, IV—3, св. 1 и св. 2; В. Килибарда, Библиографија о Црној Гори на италијанском језику; Р. Шукловић-Д. Мартиновић, Црногорска библиографија, III—2. Расправе, чланци и књижевни радови у серијским публикацијама 1886—1906; В. Рајковић, Расправе, чланци и књижевни радови у серијским публикацијама 1906—1918; С. Латковић, Монографске публикације 1945—1965.

Посебно желим да истакнем значај *Руске и Чешке библиографије* о Црној Гори, које представљају плод вишегодишњег тимског рада специјалиста националних библиотека у Санкт-Петербургу и Прагу.

Пројекат „Црногорска библиографија 1494—1994. година“ је у десетогодишњем периоду његове израде добио компетентну подршку домаће и стране научне и стручне јавности, о чему свједоче бројне рецензије у земљи и иностранству. Оцијењен је као један од приоритетних пројеката у сусрет претпостојећем петстогодишњем јубилеју штампане књиге у Црној Гори; по значају и свеобухватности сматра се капиталним дјелом наше науке и културе. Стога ће он бити не само огледало штампане писане ријечи током пола миленијума, већ ће, несумњиво, бити и фундаментални инструмент који ће допринијети интензивирању и ефикасности научног рада у нас.

Будући да се, Пројектом планирана, динамика научног истраживања и публиковања истражених резултата није могла обезбиједити током минуле деценије, превасходно због недостајања потребних финансијских средстава, и у последње вријеме усљед енормних трошкова графичких услуга, рада на неким сегментима Пројекта требало би наставиит и послије Јубилеја...

2.

Израда специјалних библиографија, посебно персоналних, које су се и у досадашњој пракси упоредо радиле са општом националном библиографијом, заслужује пажњу и са аспекта садашње научне политике и перспективе развоја науке и енциклопедистике у Црној Гори.⁴⁸ Јер, много је значајних личности из наше прошлости, због нашег пословичног немара, остало ван видног поља научника и стручњака, за шта нам неће бити захвалне генерације које долазе. Стога би било потребно припремљене рукописе објелоданити⁴⁹ и наставити са био-библиографским претраживањима стваралаца са подручја Црне Горе, прошлих времена и савременика што би служило садашњим и будућим истраживачима као поуздан и сигуран ослонац .

3.

Напокон, израда речника анонима, иницијала, псеудонима и других ауторских ознака, била би од користи за проучавање

⁴⁸ Р. Вуковић, *Био-библиографија П. Перовића*, Цетиње, 1981; Д. Мартиновић, *Портрети*, Цетиње 1983; *Портрети II*, Цетиње 1987; *Портрети III*, Цетиње 1990; *Портрети IV* Цетиње 1991.

⁴⁹ Д. Д. Мартиновић, *Портрети V*; Д. Аранитовић, *Портрети* (двие књиге), Н. Рацковић, *Портрети*.

црногорске књижевности и културне историје. Такви речници моћи ће успјешно да се раде након израде националне и специјалних библиографија.

*

*

*

Ето, то би било укратко, из нашег угла гледано, о могућностима развоја и перспективи археологије и њој комплементарних научних дисциплина и важнијих грана библиологије и библиографије у Црној Гори. Када је ријеч, међутим, о актуелним проблемима у овим научним областима, сматрамо за дужност још да кажемо и ово: било би потребно, без обзира на финансијске и друге тешкоће, да одсад буде више разумијевања актуелног Министарства просвјете и науке Црне Горе, када већ досад тога није било (или је било веома мало!) од стране надлежног СИЗ-а и Фонда за научне дјелатности.

Полазећи од Оријентационог програма Одбора за обиљежје 500 година прве штампане ћириличке књиге у нас (Титоград, 26. фебруара 1992) и научно-истраживачких програма и елабората националне библиотеке Црне Горе, чини се да би било научно сврсисходно и друштвено оправдано у даљем третману археографске, библиолошке и библиографске научне дјелатности, конципирати двије фазе: **к р а т к о р о ч н у**, чијој реализацији треба одмах приступити на тај начин што би се обезбиједила потребна финансијска средства за рукописе приређене за штампу, дабогме, и за оне који ће се до краја 1993. године припремити, а који су везани за велики јубилеј који ће се одржати током 1994. године, и **д у г о р о ч н у**, у којој би се обезбиједиле материјално-кадровске претпоставке за реализацију археографских истраживања о којима је било говора и пројекта „Историја црногорског библиотекарства и књижарства“.

Напосљетку, мишљења смо да би у догледно вријеме, када за то буду створени материјални предуслови, требало формирати и институт за проучавање културног наслеђа, свакако, на Цетињу — било при постојећим националним институцијама културе или самостално. . .

Душан Мартинович

АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ АРХЕОГРАФИЧЕСКИХ, БИБЛИОЛОШКИХ
И БИБЛИОГРАФИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЙ В ЧЕРНОГОРИИ

Р е з ю м е

В докладе указано на очень выразительной нужде научно-исследовательской работы перечисленных дисциплин в Черногории.

1. Археография с научным дисциплинам связанным её (палеография, текстология, история искусства и история литературы среднего столетия, филигранология и так дальше) имеют очень широкий спектр исследовательской работы в Черногории, так как находится свыше 330 рукописных книг непрочной ценности, которые помещены в неусловных помещениях для их хранения и изучения по сакральным объектам государственным и общественным библиотекам, музеям институтам и у частных. Рукописные книги на черногорской почве грубо пострадали в дальнейшем и ближайшем прошлом, уничтожены, стали по разному чужим. Ни досегоднешних дней в каталоге не вошли, археографически не обработаны, на микрофильмах не поставлены, достойно физически не защищены. Постоянные опасности, особенно в военных условиях каковы в настоящем поставляют под угрозу эти ценные подвижные памятники нашего культурного наследия.

2. Библиологии и сходным научным отраслям (история типографии, библиотекведение, книговедение, библиотекоэкономи и др) у нас ни в прошлом ни в настоящем не посвящена более серьёзная научная опция (кроме юбилеев 400 летия Черноевича типографии 1893), за исключением литературной и типографической деятельности воеводы Божидара Вукевича — Подгоричанина, несмотря на то, что Черногория имеет чрезвычайно богатую традицию „производства книг“.

Вскоре исполнится пятьсот лет первой у южных словян печатанной кирилской книги Октоиха Первогласника из 1493 года. Почти целое десятилетие мы говорим о необходимости своевременной подготовки к этому великому юбилею, которым гордился бы культурный народ, но не только гордился, но и публиковал соответствующие студии, монографии о издателях и типографах, написал и обнародовал истории типографий книги и книгохранилища. Нужно поставить вопрос, что мы сделали и с каким научным воздействием будем отмечаю великую дату в нашей культурной истории.

3. За последнее десятилетие проведены систематические библиографические исследования чьи результаты не отстали, об этом свидетельствуют пятнадцать успешных книг из проекта „Черногорская библиография“ 1494—1994. год. не считая десятков приготовленных рукописей из состава этой вишетоменной и капитальной серии. Однако проблемы финансирования привели к сомнению вопрос реализации рукописи и дальнейшую финализацию работы на Проекте.